

La descentralització productiva, motor de sistemes locals d'empresa Estudi de dos casos: Mataró i Santa Coloma de Gramenet¹

Ramon Alòs

Universitat Autònoma de Barcelona
CERES. Via Laietana, 16, 4a planta. 08003 Barcelona

Pere Jódar

Universitat Pompeu Fabra. Departament de Ciències Polítiques i Socials
Passeig Circumval·lació, 8. 08003 Barcelona

Resum

L'article analitza l'origen i l'evolució de dos sistemes locals d'empresa, desenvolupats des de la descentralització productiva del sector tèxtil i confecció. La distinció entre la descentralització autònoma, recolzada en experiències empresarials familiars i autoocupacionals, i la descentralització dirigida, impulsada per empreses ja establertes, permet, independentment de l'origen dels dos sistemes locals, detectar alguns fenòmens comuns: empetitiment de les empreses, dependència d'aquestes respecte de les grans distribuïdores i comercialitzadores, especialització productiva, augment de la divisió del treball, precarització dels treballadors, qüestionament de les regulacions col·lectives de les relacions laborals, etc. En els casos analitzats l'estratègia flexibilitzadora de les empreses obliga els treballadors i llurs famílies a adoptar estratègies d'acció basades en la necessitat de «buscar-se la vida».

Paraules clau: descentralització productiva, sistemes locals d'empresa, precarietat, districte industrial.

Abstract. *The productive decentralization: motor of local systems of enterprise. Analysis of two cases: Mataró and Santa Coloma de Gramenet*

This article analyses the nature and evolution of two local systems of enterprise, developed from the productive decentralization of the textile and clothing industries. The dis-

1. Aquest treball es basa en dues investigacions en les quals hem participat en anys recents. Estudi de l'economia submergida a la indústria tèxtil (gènere de punt) de Mataró, treball realitzat entre 1992 i començament de 1993, per encàrrec del Pla Estratègic de l'Ajuntament de Mataró, per un equip del Centre d'Estudis i Recerca Sindicals (CERES), format per: Ramon Alòs, Muriel Casals, Pere Jódar, Faustino Miguélez i Albert Recio (1993 mecanografiat). Estudi sobre el sector de la confecció a Santa Coloma de Gramenet, realitzat l'any 1993, per encàrrec de la societat municipal Grameimpuls, S.A., per un equip format per: Pere Jódar, Salvador Madariaga, Joan Carles Martori i Rocío Mendoza (1994); en aquest cas hem d'agrair a Jesús Gràcia, Cristóbal García i Mercè López de Coca, de Grameimpuls el seu ajut i la seva col·laboració.

inction between autonomous decentralization —based on family entrepreneurial experiences and self-employment initiatives— and managed decentralization —guided by established enterprises—, permits us to detect some common phenomena, independent of the origin of both local systems: a reduction in the size of the enterprises, a dependency on large firms, especially distributing and commercial businesses, a productive specialization, an increased division of labour, no job security, a reduced space of the collective regulation in industrial relations, etc. In both of the case that have been analyzed, the policy of the employers as regards flexibility has pushed workers and their families to adopt a strategy of making ends meet.

Key words: productive decentralization, local systems of enterprise, job security, industrial district.

Sumari

Introducció i objectius del treball	Els sistemes locals d'empresa: relacions de dependència i autonomia
Metodologia i proposicions teòriques de treball	El treball i les relacions laborals
Dos models de descentralització productiva	Conclusions
	Bibliografia

Introducció i objectius del treball

Un dels trets característics dels anys vuitanta a nivell d'organització de l'empresa és, sens dubte, el procés que es coneix per descentralització productiva. Aquest procés fa referència al conjunt d'actuacions empresarials dirigides a la desverticalització de les empreses, és a dir, a la seva especialització en determinades parts dels processos productiu, subcontractant o desconcentrant-ne d'altres. Es tracta d'un procés que, en un breu període de temps (principalment en els anys vuitanta i començament dels noranta), s'estén àmpliament entre gran part de les empreses i que, per tant, ha de ser explicat en funció de «nous» paràmetres que intervenen en configurar aquestes opcions d'organització empresarial. Com veurem, el treball ocupa un lloc central en la determinació de les estratègies de descentralització productiva.

L'estratègia descentralitzadora ha aconseguit formar àrees de petites empreses o nuclis territorials que acullen a un nombrós grup d'unitats productives de petites i petitíssimes dimensions. Ara bé, la implantació i concentració territorial d'àrees formades per unitats de reduïda dimensió no es pot considerar un fenomen nou, l'empresa auxiliar sempre ha acompanyat la gran indústria; això no obstant, convé destacar-ne aspectes nous vinculats als processos de descentralització productiva; ens referim principalment a tres: la generació de relacions diferenciades entre empreses, que donen lloc a un entramat de vincles en què resulta fonamental establir la dependència o la independència de les

unitats, tal i com descriurem més endavant; la transformació social i laboral que comporten les noves formes d'empresa i d'ocupació generades, i l'espai que aquests nous processos obren per a les polítiques locals (qüestió no tractada en aquest text).

En el present treball fem referència a dos casos, que considerem il·lustratius de dues formes diverses de descentralització productiva. Es tracta, en el primer cas, de l'àrea industrial tèxtil de Mataró i del sector confeccionista de Santa Coloma de Gramenet, en el segon. La diversitat en l'establiment i en el desenvolupament de les dues àrees de descentralització s'evidencia amb molta facilitat; en efecte, mentre el sistema d'empreses de Mataró respon en major mesura a un procés de descentralització productiva dirigit des de les empreses ja establertes i dominants localment en el sector, el cas de Santa Coloma de Gramenet fa referència a una descentralització productiva que podem anomenar autònoma, és a dir, originada en bona part a partir d'iniciatives personals i familiars autoocupacionals. Es tracta, doncs, de l'anàlisi de dues economies locals que mostren fortes dissimilituds, sobretot d'origen, però també, com veurem, similituds importants en els punts d'arribada.

Analizarem les característiques principals dels dos processos i com tots dos, a partir d'un origen divers, han desenvolupat uns sistemes locals d'empresa amb força punts en comú, que identifiquem a partir de les relacions que s'estableixen entre les empreses, la dinàmica del sistema i la caracterització del treball i les relacions laborals.

Metodologia i proposicions teòriques de treball

Les dues investigacions que fonamenten l'article, tenen el seu origen en l'anàlisi de l'economia submergida a la indústria tèxtil de Mataró i a la indústria de la confecció a Santa Coloma de Gramenet. Tots dos treballs s'han realitzat seguint una metodologia que en facilita les comparacions. Ultra la recollida d'informació i de les estadístiques disponibles en cada cas², el treball de camp de les dues recerques s'ha basat en la realització d'entrevistes en profunditat, d'una banda, i en un qüestionari a empresaris i empreses, d'altra.

La realització d'entrevistes en profunditat³ ha estat dirigida a testimonis privilegiats, és a dir, a coneixedors de la indústria tèxtil i de la confecció dels àmbits respectius. En totes dues investigacions, a més a més, s'ha procedit a la

2. Les estadístiques utilitzades en els dos casos han estat fonamentalment els censos de població, censos d'empreses, estadístiques de producció, d'inversions, d'importacions i exportacions, les estadístiques que genera l'INEM i de llicències fiscals dels ajuntaments.
3. En la investigació de Mataró s'ha realitzat un total de 45 entrevistes, a final de 1992; en el cas de Santa Coloma de Gramenet, les entrevistes realitzades, a final de 1993, han estat 20. No obstant això, en aquesta ciutat s'havia realitzat un estudi previ en el anys 1987-89 que constava de 40 entrevistes a empresaris i empresàries i 100 entrevistes a treballadores i treballadors.

realització d'una àmplia enquesta, adreçada a empresaris del sector, en la qual es preguntava sobre la trajectòria de l'empresari i de l'empresa, el producte, les instal·lacions i la maquinària, el procés de treball, els clients i el mercat, l'ocupació i l'organització del treball. Les respostes vàlides han estat 268 en el cas de Mataró i 134 en el de Santa Coloma de Gramenet⁴.

Les hipòtesis de treball de què partim són les quatre que comentem a continuació:

1. La *descentralització productiva dirigida*, és a dir, la que té lloc a partir de les iniciatives d'empreses ja establertes que externalitzen parts de la seva producció, porta a un nou tipus d'organització i alhora a nous models de relacions entre empreses. Aquestes noves formes organitzatives es poden caracteritzar a partir dels dos eixos següents: primer, la desverticalització de les empreses, això és, la desconcentració de parts o fases de l'activitat, especialitzant-se la unitat productiva en qüestió en aquelles que considera de més valor pel control del procés i en les quals pot obtenir uns marges més grans; el segon eix, derivat del primer, fa referència a la subcontractació i a les relacions interempresarials. Les relacions entre empreses sovint no es redueixen als aspectes comercials, sinó que s'amplien amb relacions financeres, de suport tecnològic, de gestió, de control del mercat, etc., fins al compromís, més o menys explícit, en un projecte comú d'empresa o d'intervenció en el mercat. Es tracta de relacions d'intercanvi que poden materialitzar-se en contractes formalitzats o bé ser informals, però que en tot cas permeten parlar d'interconnexió entre empreses i, fins i tot, de relacions que van més enllà de les que s'estableixen entre les unitats que són proveïdores i les que són clients, per transformar-se en relacions entre les unitats que contracten i les que són subcontractades, en definitiva, en veritables xarxes d'empreses⁵. Seguint aquests nous esquemes organitzatius les tradicionals empreses verticals donarien pas a xarxes d'empreses integrades verticalment: la integració del procés de producció passaria de l'interior de l'empresa a un conjunt d'empreses, entre les quals una part d'elles mantindria fortes relacions d'estabilitat, mentre que altres empreses entrarien a formar part d'aquests sistemes de forma més ocasional, dependent en la major part de les ocasions de les conjuntures econòmiques. Aquest darrer grup d'unitats productives, sovint unipersonals —una o altra forma de treball autònom o subcontractat—, es mouria fonamentalment guiat per la mà negra del mercat.
4. Tots els quadres que s'acompanyen a continuació procedeixen dels resultats d'aquests dos qüestionaris, si no s'hi indica el contrari.
5. El terme *xarxa d'empresa* és molt utilitzat en la literatura al respecte, tot i que potser no denota gràficament les relacions desiguals entre empreses; en aquest sentit, possiblement seria més apropiat referir-se a una estructura en forma de piràmide: la/les empresa/es dominant/s ocuparien el vèrtex de la piràmide, mentre, a mesura que es redueix la seva capacitat d'intervenció, sovint associat a la cadena de subcontractació, s'acosten a la base.

2. La *descentralització productiva autònoma* respon, contràriament i de forma principal, a iniciatives empresarials autoocupacionals, motivades en la major part dels casos per estratègies familiars de subsistència, de recerca de sortida a situacions d'atur i de reduïda perspectiva d'ocupació en empreses ja establertes. Els elevats nivells d'atur i, alhora, la reducció d'ingressos familiars o la inestabilitat d'aquests a partir de l'extensió de les formes de contractació de tipus temporal, que han esdevingut tan usuals en aquests darrers anys, són en l'origen d'aquests tipus de processos de descentralització productiva autònoma. Però, com veurem en el cas de Santa Coloma de Gramenet, les petites unitats productives «autònomes» sorgides en els anys vuitanta, com són tallers, treball d'autònoms i altres formes d'ocupació, han estat marcades per la debilitat dels projectes empresarials, la qual cosa els ha portat en poc temps a dependre d'altres empreses (Jódar i altres, 1994).
3. És així que els dos models de descentralització productiva, dirigida i autònoma, han configurat els *sistemes locals d'empresa*. En aquest respecte, convé aclarir de què parlem i de què no quan ens referim a sistemes locals d'empresa. En primer lloc, un sistema local d'empreses és un entramat d'empreses i de relacions i interconnexions empresarials que es constitueix localment, en un territori, amb una forta especialització en l'activitat⁶. Aquesta especialització productiva explica i alhora ve explicada per la integració vertical, a la qual hem fet referència, de diverses unitats productives.
En segon lloc, amb els sistemes locals d'empresa no volem fer referència al que es coneix per *especialització flexible*. L'especialització flexible és un concepte proposat per Piore i Sabel (1990), que ha atret una literatura social i econòmica segurament desmesurada, guiada per la necessitat de descobrir o acollir-se a «nous paradigmes». En tot cas, són diversos els autors (Hyman, 1993; Wood, 1993; entre altres) que han posat de manifest els trets gairebé bucòlics de l'entorn artesanal i de petita empresa de l'especialització flexible, que, finalment, constitueix un model poc útil per caracteritzar moltes de les realitats a les quals sovint s'ha associat.
I en tercer lloc, hem optat per parlar de *sistema local d'empreses* i no de *districte industrial* en tant que les caracteritzacions que es fan d'aquest darrer concepte no resulten aplicables al dos casos en estudi. Els districtes industrials, tal com han estat definits per Becattini (1992), es reconeixen per una forta interrelació productiva entre la població d'empreses local, l'existència de tradició empresarial i atmosfera industrial i un conjunt de característiques socioculturals, com són un sistema homogeni de valors, sentiment de comunitat, bagatge social de coneixements i habilitats i un entorn cultural de competència i col·laboració dins de la comunitat. Aquestes són,
6. Garofoli (1991) parla d'àrees d'especialització productiva i les defineix com petites empreses, d'un sol sector productiu, amb fortes interrelacions productives, organitzatives i comercials entre les unitats empresarials que les componen. Un tret important de l'àrea d'especialització productiva és l'elevada disponibilitat de mà d'obra.

en general, unes característiques que és possible identificar d'una forma relativament més extensa en l'àmbit de Mataró, però no a Santa Coloma, com es descriu a Alòs, Jòdar i Mendoza (1994).

4. L'elevada fragmentació del procés del treball entre empreses porta a una no menys elevada *especialització i divisió en el treball*. A més, l'origen de molts dels nous empresaris (la seva única experiència empresarial és el seu ofici o qualificació com a antics treballadors), en general els baixos nivells de qualificació laboral, la petita dimensió de les empreses i la fluctuació de les comandes, configuren un entorn en el qual es combinen formes d'organització del treball informal amb esquemes més típicament reglats de tipus taylorista (especialització dels treballadors en tasques molt especialitzades, control jeràrquic, cronometratge, etc.). En tots els casos es tracta d'un sistema d'empreses que descansa, a través de les relacions laborals, en condicions de treball caracteritzables per: baixos salaris, importants variacions en els horaris de treball, inestabilitat en la relació ocupacional, condicions ambientals inadequades, etc. Problemes, tots ells, que si bé sorgeixen de determinades estratègies empresarials, es compliquen i es consoliden a curt termini per la incidència dels elevats nivells d'atur i de precarització que obliguen les famílies i les xarxes socials comunitàries a adoptar estratègies de subsistència, fora del marc de les organitzacions col·lectives institucionalitzades. En qualsevol cas, no hem d'oblidar que la capacitat d'establir estratègies per part de treballadors i empresaris és desigual. Així, mentre que els treballadors poden desenvolupar, individualment o col·lectivament, iniciatives descentralitzadores de caire més aviat defensiu, per tal d'assegurar el salari i la subsistència, en el cas dels empresaris la descentralització es pot incloure amb relativa versemblança en l'interior d'estratègies que tendeixen a afeblir a la seva contrapart en les relacions laborals (és a dir, a disminuir la capacitat negociadora dels treballadors i les seves organitzacions); en molts casos el contracte de treball és substituït per contractes comercials dependents (subcontractació, treball autònom, treball informal). Sobre aquest conjunt de coses incideix, així mateix, la intervenció de la creixent legitimació social de la demanda empresarial, en la societat catalana, mitjançant determinades construccions socials sobre el mercat, la flexibilitat, la competitivitat, o sobre la qualificació o la desqualificació dels treballadors.

Dos models de descentralització productiva

Els resultats dels treballs d'investigació de Mataró i de Santa Coloma de Gramenet posen de manifest l'existència de dos models de descentralització productiva. En el cas de Mataró es pot parlar d'una descentralització dirigida, mentre que el creixement del sector empresarial a Santa Coloma de Gramenet s'atribueix a la relativa autonomia respecte de les grans empreses.

Mataró és una ciutat de llarga tradició industrial, en què la indústria del gènere de punt ocupa un espai molt important; en aquesta activitat han destacat

històricament algunes empreses mitjanes i grans, al voltant de les quals ha girat una bona part de l'activitat productiva de la localitat. Aquestes empreses centrals, mitjanes o grans, són les que, en la dècada dels vuitanta, han procedit a externalitzar parts de la producció, que encarreguen a terceres empreses, tallers, treballadors autònoms i, fins i tot, la històrica figura de l'intermediari, que fa de distribuïdor o canalitzador de treballs entre aquestes empreses i un nombre més o menys ampli de tallers i de treballadors i treballadores a domicili. Es construeix, així, un dens entramat de relacions entre formes d'empresa i formes d'ocupació diversificades, que configura el sistema local d'empreses.

Per contra, Santa Coloma de Gramenet ha estat caracteritzada com a ciutat dormitori, sense indústria destacable en el propi terme municipal; només recentement —a partir dels anys vuitanta— ha adquirit força importància el sector de la confecció, amb algunes empreses de certes dimensions i amb presència en el mercat, que reparteixen la seva zona d'influència entre aquesta ciutat i la de Badalona. En cas colomenc, però, el sector empresarial ha crescut impulsat principalment per decisions d'autoocupació o d'iniciatives empresarials de treballadors en atur⁷ o necessitats de complementar els ingressos familiars⁸. Es dona, doncs, una relativa autonomia en relació amb les grans empreses per part dels tallers, les empreses o les activitats productives que es posen en marxa. Però aquesta autonomia de molts projectes empresarials acostuma a tenir poca durada: en un breu termini de temps es veuen abocats a dependre d'altres empreses, fonamentalment comercialitzadores o distribuïdores; la debilitat d'aquests projectes, sobretot quant a presència en el mercat i la necessitat de mantenir una certa estabilitat en l'activitat, explica aquests processos.

És així que, tot i haver caracteritzat un cas de descentralització dirigida i l'altre de descentralització autònoma, tots dos porten a un sistema local d'empreses definit per una elevada fragmentació i divisió del treball. La integració del procés de fabricació dins de l'empresa és reduït, de manera que aquesta integració es transfereix al sistema d'empreses local.

Els sistemes locals d'empresa: relacions de dependència i autonomia

El sistema local d'empreses és, doncs, la resultant de processos de descentralització, que han conduït a un dens entramat empresarial; dins d'aquests es pot distingir una elevada divisió del treball i alhora unes relacions de subcontractació, que poden recordar una estructura jeràrquica. El sistema local d'empreses

7. Recordem que a Santa Coloma de Gramenet l'any 1986 la taxa d'atur s'elevava al 31%, enfront del 21% de Catalunya, segons dades dels padrons municipals.
8. També ha estat visible a Santa Coloma de Gramenet la descentralització productiva de grans empreses de la confecció; això no obstant, aquest procés ha afectat poques empreses. Com que a Santa Coloma un de cada quatre treballadors treballa fora de la ciutat, l'expulsió del mercat laboral de les poblacions veïnes fa que els treballadors colomencs, davant de les limitades sortides de l'atur de llarga duració, estiguin disposats a experimentar noves formes d'aconseguir o consolidar la seva ocupació.

ses està constituït per diverses estructures de xarxes d'empreses o sistemes integrats d'empreses, tal com s'ha definit anteriorment (vegeu la nota 2); en el si d'aquestes xarxes s'identifica una forta integració del procés de fabricació, integració vertical que deixa de caracteritzar una sola empresa per ser pròpia de la xarxa⁹.

La situació dins del sistema local d'empreses, segons s'hi autoclassifiquen els empresaris, és la que recull el quadre següent, per a les dues ciutats:

Situació de les empreses dins del procés productiu

	Mataró	Santa Coloma
Treballa per a altres empreses	43,2%	49%
Encarrega feines a altres	22,7%	28%
Treballa i encarrega	19,3%	11%
Fa tot el procés	14,8	12%
	100%	100%

Com s'observa en el quadre precedent, prop de la meitat de les empreses (poc més a Santa Coloma que a Mataró) treballa exclusivament per a altres empreses, principalment locals. Aquest major pes que adquireixen a Santa Coloma de Gramenet les empreses que treballen exclusivament per a tercers, és a dir, que no tenen accés directe al mercat final o distribuïdor, reflecteix més dependència de les empreses en aquesta economia local. D'altra banda, la major tradició industrial de Mataró¹⁰ motiva que el 19% —enfront de l'11% a Santa Coloma de Gramenet— d'entrevistats afirmen que realitzen en el seu centre tot el procés de treball¹¹.

L'origen diferent de l'actual sistema d'empreses en els dos municipis es reflecteix també en la dimensió de les unitats productives, molt reduïda en tots els casos, però de forma més pronunciada a Santa Coloma de Gramenet, com era d'esperar a causa de l'origen autònom de moltes iniciatives emprenedores:

- És testimoni d'aquesta translació a l'exterior de la integració de l'activitat (integració externa enfront d'integració interna) el fet que les empreses manifesten mantenir unes relacions força estables en els seus intercanvis o relacions productives.
- El quadre següent recull l'antiguitat de les empreses en els dos municipis (a partir de l'any de constitució):

	Mataró	Santa Coloma
Menys de 3 anys	12%	37%
Entre 3 i 12 anys	60%	45%
Més de 12 anys	28%	18%
	100%	100%

- Es tracta d'una autoclassificació per part del propi empresari, per la qual cosa convé relativitzar aquest tipus de dada, ja que fàcilment es pot exagerar la presumpció de que es realitza tot el procés.

Distribució dels establiments segons la seva plantilla

	Mataró	Santa Coloma
Fins a 5 treballadors	50%	65%
De 6 a 25	39%	31%
Més de 25	11%	4%
	100%	100%

Així, mentre a Mataró la mitjana de treballadors per centre de treball, segons dades del règim general de la seguretat social, és d'11,2 (l'any 1991) a Santa Coloma es reduïx a 8,7 (l'any 1993)¹².

L'estructuració dels dos sistemes productius descentralitzats porta a la necessitat d'explicar els nivells de dependència o autonomia de les unitats. És abundant la literatura econòmica que en relació amb l'autonomia d'una empresa¹³

12. L'origen del capital i la forma jurídica adoptada per les empreses confirmen el panorama descrit. Així, l'origen del capital denota, en primer lloc, que ens estem referint a petites empreses que recorren poc al finançament extern; el recurs a aquest tipus de finançament és sensiblement superior entre les empreses de Mataró que a Santa Coloma de Gramenet, a causa de la presència més elevada en el primer municipi d'empreses amb tradició, és a dir, amb relacions més formalitzades amb el sector financer. En tots dos casos, és apreciable la proporció (a l'entorn del 15%) d'empreses que s'ha constituït a partir de la inversió de la indemnització laboral; fet que posa de manifest l'existència d'empreses constituïdes per antics treballadors acomiadats d'alguna empresa.

Forma principal de finançament de l'empresa

	Mataró	Santa Coloma
Endeutament	35%	16%
Indemnització laboral	16%	14%
Autofinançament o estalvis	49%	70%
	100%	100%

La forma jurídica de l'empresa mostra, novament, els dos diversos orígens de les activitats que considerem. A Mataró es destaca una presència més gran de societats anònimes que a Santa Coloma de Gramenet, en detriment de les societats individuals i d'autònoms; tot i que en els dos municipis aquestes darreres són les formes dominants d'empresa.

Distribució de les empreses segons forma jurídica

	Mataró	Santa Coloma
Autònom/individual	38,5%	55%
Responsabilitat limitada	25,4%	21%
Societat anònima	26,5%	11%
Altres	9,8%	13%
	100%	100%

13. És a dir, de la seva capacitat d'incidir i d'imposar condicions (terminis, preus i marges, característiques dels productes o serveis, etc.) en les relacions amb altres empreses, amb proveïdors, subministradors, empreses subcontractades o contractants i amb empreses clients.

situa en un segon terme l'aspecte dimensió i se centra en la capacitat d'intervenir (de dominar el circuit econòmic, de posar-hi condicions) en el mercat en el qual s'opera. Des d'aquesta perspectiva, els estudis de Mataró i de Santa Coloma de Gramenet posen en evidència l'existència d'un reduït nombre d'empreses que s'acosten a marges d'autonomia considerables, mentre que la major part es veu abocada a relacions de forta dependència. Les primeres empreses se situen en activitats de preproducció (disseny fonamentalment) i sobretot de comercialització i distribució. És a dir, l'accés al mercat i especialment el domini de nínxols de mercat es constitueix en la font principal de control i d'autonomia. Contràriament, el grup més nombrós d'empreses¹⁴ de les dues localitats se situa en nivells de més subordinació a decisions de terceres, amb les quals s'està fortament i establiment vinculat, tal com responen la majoria dels entrevistats. La referència no seria, per tant, tant la mà negra del mercat, sinó l'estratègia de les empreses centrals, o controladores, de què en gran mesura es depèn.

Les empreses més dependents en general es dediquen a una sola fase del procés de producció; sembla, doncs, que concentrar-se en una única part del procés productiu reforça la subordinació i la pèrdua d'autonomia, alhora que pot fomentar la submersió de les unitats productives, com a sortida per abaratir el preu del producte, a costa de les condicions de treball. Es podria dir que *la precarietat genera precarietat*.

Aquest panorama configura, doncs, un conjunt de xarxes o sistemes integrats d'empreses, no tancats els uns respecte dels altres com ho estaria la tradicional empresa de procés vertical. En el seu interior es donen unes relacions de dependència o autonomia a partir de les unitats dominants, amb una relativament elevada estabilitat de relacions i en els quals les regles de confiança interna i les condicions de l'exterior són punts de referència per a les actuacions i la mobilitat en les relacions. En el conjunt del sector, aquests sistemes —o formes d'integració empresarial— no són excloents els uns dels altres, des del moment que les unitats productives individuals acostumen a ser participants d'uns quants¹⁵.

Són dades significatives al respecte el reduït nombre d'establiments productius que disposen de marca pròpia; i fins i tot l'elevada proporció, molt més accentuada a Mataró, dels que no disposen de cap marca, ni pròpia ni de

14. En el cas de Mataró es tracta majoritàriament d'empreses de confecció, teixit de punt, tall, estampat, planxa, plegat; a Santa Coloma són principalment tallers o empreses de cosit, acabat, planxat, tall i preparació.
15. Són poques les empreses que treballen només per una altra empresa, com ho mostra el quadre següent:

Nombre d'empreses per les quals es treballa

	Mataró	Santa Coloma
Només 1	10%	11%
De 2 a 5	16%	14%
6 o més	74%	75%
	100%	100%

tercers¹⁶. En un sentit similar, destaca que més d'una tercera part dels empresaris no hagi assistit mai a les fires comercials¹⁷, la qual cosa significa que aquesta iniciativa no és considerada indispensable ni important per a la seva activitat empresarial; fet que s'ha d'atribuir —ens estem referint a la indústria tèxtil— a empreses que treballen *a mans*, per encàrrec d'altres.

Finalment, s'ha de destacar la major obertura a l'exterior que mostra el sistema local d'empreses de Santa Coloma de Gramenet en relació amb el de Mataró¹⁸, tot i que les seves relacions es concentren principalment en les àrees més pròximes i és escassa la seva relació amb l'estranger.

El treball i les relacions laborals

Els processos de descentralització productiva se sustenten en uns esquemes de relacions laborals i de treball que no poden ser obviats en l'anàlisi¹⁹. En els dos casos estudiats, la descentralització productiva s'ha produït en un context de forts nivells d'atur que a Mataró ha facilitat la transformació productiva (acomiadaments «pactats», cessió de maquinària a extreballadors per instal·lar-se, etc.) i a Santa Coloma de Gramenet ha motivat la recerca de sortides per «guanyar-se la vida», a fi de solucionar la mancança o la incertesa d'ingressos familiars. En tots dos casos es detecta la presència d'una certa estratègia familiar que permet observar una important presència de mà d'obra femenina en el mercat de treball sectorial, més a Santa Coloma que a Mataró. Això no obstant, no hem d'oblidar que el sector del tèxtil i la confecció és tradicionalment femení. És precisament la segregació del mercat laboral, que

16. Utilització de marca per part de les empreses:

	Mataró	Santa Coloma
No	31%	16%
Sí, pròpia	29%	25%
Sí, de tercers	40%	54%
	100%	100%

17. La resposta a la pregunta sobre assistència a fires comercials dóna els resultats següents:

	Mataró	Santa Coloma
No, mai	33%	38%
Sí	67%	62%
	100%	100%

18. A Mataró gairebé la meitat de les empreses que treballen per a tercers ho fan per a empreses del mateix municipi, mentre que a Santa Coloma de Gramenet la proporció es redueix a una de cada quatre.

19. Els processos de descentralització productiva descrits confirmen les apreciacions de les teories de la segmentació, que expliquen el mercat de treball en base a l'existència de segments amb dinàmica pròpia; la demanda és coneixedora d'una oferta de treball diversa, entre la qual una part, més o menys àmplia, accepta (no té cap altra opció) unes condicions més negatives que altres segments més forts o més protegits.

condueix les dones a treballar en la confecció, un dels mitjans que permet introduir amb més èxit aquelles construccions socials esmentades amb anterioritat i que es resumeixen amb metàfores del tipus: el treball de la confecció és cosa de dones, el treball de les dones és un ajut per a les famílies, les dones confeccionistes no són qualificades, les dones busquen treballs flexibles, temporals, a temps parcial.

Distribució dels treballadors ocupats, segons edat i sexe

	Indústria tèxtil Mataró		Confecció Santa Coloma	
	Homes	Dones	Homes	Dones
Fins a 25 anys	10,6%	10,1%	6,5%	18,5%
De 25 a 45 anys	33,5%	27,5%	22,3%	38,6%
Més de 45 anys	12,9%	5,3%	4,0%	10,1%
	57,0%	43,0%	32,8%	67,2%

Però la descentralització productiva en els dos sistemes locals descrits té efectes importants en l'organització del treball, perquè comporta una especialització més gran en tasques molt concretes del procés productiu; en aquest sentit s'interpreta que la majoria d'empreses enquestades treballen sota una forta divisió del treball, amb treballadors molt especialitzats²⁰, que fan una part del producte i operacions limitades. Aquestes tècniques exigeixen dosis elevades de control i supervisió: en alguns tallers aquest control és realitzat pel mateix empresari, encarregats o altres comandaments, en base a la utilització de tècniques tayloristes, com el cronometratge; en altres casos, el control es basa en l'exercici de l'autoritat o la utilització de mecanismes de legitimació per part de l'empresari, exercici que pot anar des de formes més paternalistes (estretament vinculades amb relacions familiars o bé al fet que el responsable del taller realitzi la seva feina com qualsevol altre empleat, assegurant-ne la supervisió dels ritmes de treball), a les més disciplinàries (capacitat de l'empresari de decidir en aspectes tant substancials com la mateixa ocupació). És usual trobar en l'organització del treball la combinació d'aspectes més regulats amb uns altres de més informals. En els tallers dirigits per dones, a més, l'autoritat de l'empresària es reforça amb complicitats i formes d'obtenció del consentiment de les treballadores, basades en la identificació de classe i de gènere.

En el treball subcontractat, la supervisió i el control de la qualitat esdevenen de realització més difícil, i és habitual que es faci a posteriori; hi intervenen sobretot mecanismes informals, com les relacions personals entre

20. Tot i la forta divisió del treball entre empreses, la major part dels empresaris afirma que els operaris realitzen operacions delimitades de la feina que té atribuïda l'empresa; en el cas de Mataró, en una de cada tres empreses els operaris tenen assignades operacions més complexes.

contractador i subcontractat, que eliminen aquells que no aporten la qualitat necessària o que permeten vincular-se amb els que l'ofereixen.

La contractació de mà d'obra en general es realitza per la via del coneixement personal (informal). A Mataró, un 58,7% dels empresaris diu que contracta els treballadors a través d'amics, coneguts o familiars; a Santa Coloma de Gramenet, aquestes vies de contractació signifiquen el 60,9% del total. Aquesta idea es reforça per la gran presència que en les empreses adquireix l'ajut familiar: existeix en el 53,7% de les empreses de Mataró i en el 67,2% de les de Santa Coloma de Gramenet.

Les dades de les enquestes sobre associacionisme empresarial (només el 32% de les empreses formen part d'associacions empresarials a Mataró, i un 25% a Santa Coloma de Gramenet), com també les opinions dels entrevistats, dibuixen un marc de relació en el qual la debilitat organitzativa (dels treballadors i de molts dels emprenedors) fomenta la relació individual, al marge dels sistemes contractuals regulats. Una política de recursos humans, una major formació i qualificació del treball, més responsabilitat i motivació, només és abordable sobre la base d'una regulació col·lectiva de les relacions laborals, la qual cosa implica l'organització dels interessos a nivell d'empresa i local. És a dir, polítiques actives implantades des de l'Administració, amb mecanismes àgils de negociació entre organitzacions empresarials i sindicals.

Conclusions

S'ha vist com en el cas de Mataró des dels anys vuitanta es dona un procés d'*empetitiment* empresarial, a partir de la desconcentració i l'externalització d'activitats o fases productives de les empreses més grans; mentre que a Santa Coloma de Gramenet es pot parlar, en canvi, de descentralització autònoma, pel fet que la constitució de nombroses iniciatives empresarials o laborals responen, no tant a estratègies d'empreses ja inserides en el mercat, sinó a decisions personals o familiars, a estratègies de subsistència davant l'agudesa que la situació d'atur comporta. Però remarquem que suposaria, més que una simplificació, una deformació de la realitat pretendre explicar unidimensionalment dos casos, el de Mataró i el de Santa Coloma de Gramenet, com a descentralització dirigida o autònoma, respectivament. En tots dos casos els orígens de la descentralització o de la dispersió empresarial és diversa, tot i que els trets dominants en cadascun d'ells els acosta als models descrits respectivament. Les dues situacions han generat un sistema d'empreses local, en el qual conviu una estructura de petita i microempresa, treball autònom, subcontractat i a domicili, situacions empresarials emergides i altres de submergides —estretament interconnectades—, amb una elevada divisió i alhora integració del treball.

L'extremada divisió del treball que en alguns casos es dona, l'elevada dependència de molts dels projectes empresarials, les dificultats d'accés als mercats (finals, de maquinària, financers, etc.), plantegen l'interrogant de fins a

quin punt sistemes locals d'empresa com els descrits, d'empresa familiar difosa en un territori, poden assegurar un desenvolupament futur i uns nivells d'ocupació acceptables. El que certament produeixen, a curt termini, és un increment de la segmentació dels treballadors en què la divisió entre fixos i eventuals, emergits i submergits, es barreja amb la divisió entre ocupats i autoocupats, entre homes i dones, entre autòctons i immigrants.

Des del punt de vista empresarial, més o menys conscientment, s'intenta desviar cap al cos social els problemes d'ineficàcia o ineficiència de l'empresa: es pretén, a través de mesures amplíssimes de flexibilització laboral, obtenir força de treball adaptable, disponible segons els requeriments. Aquesta visió està mancada de contrapartides (autonomia i possibilitat de control dels treballadors, millora de la qualitat del treball, equipaments socials, etc.) que haurien de permetre aconseguir, a través de la innovació tecnològica i organitzativa, un model de relacions laborals basat en unes regles del joc diferents. Una flexibilitat extrema, basada quasi exclusivament en la quantitat i en la reducció de costos, genera rigideses que qüestionen el propi desenvolupament futur. Adoptar o posar en marxa polítiques de flexibilitat qualitatives relacionades amb les noves necessitats comercials, tecnològiques i organitzatives, implica pensar en la qualificació, la formació i l'estabilitat dels equips de treball. És dins d'aquesta última opció i en la negociació sobre les seves característiques concretes que, en els sistemes locals, els empresaris i els treballadors —i llurs organitzacions— poden definir un futur realista del sector i de les seves relacions laborals.

Bibliografia

- ALÒS, R.; CASALS, M.; JÓDAR, P.; MIGUÉLEZ, F.; RECIO, A. (1993). *Leconomia submergida a la indústria tèxtil-confecció de Mataró i el seu entorn*. CERES-Pla Estratègic de Mataró (mecanografiat).
- ALÒS, R.; JÓDAR, P.; MENDOZA, R. (1994). *Diseño e implantación de un observatorio local del mercado de trabajo en la ciudad de Santa Coloma de Gramenet*. Ponència presentada al 2on Congrés Català de Sociologia, Girona.
- AMIN, A.; ROBINS, K. (1991). «Distritos industriales y desarrollo regional: límites y posibilidades». *Sociología del Trabajo*, núm. extra, Madrid.
- BECATTINI, Giacomo (1992). «El distrito industrial mashalliano como concepto socio-económico». A PYKE, F.; BECATTINI, G.; SENGENBERGER, W. *Los distritos industriales y las pequeñas empresas*. Vol. I. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- BUTERA, F. (1988). «La flessibilità: da fonte di deregolamentazione a componente di nuovi modelli di regolamento nelle organizzazioni». A REGINI, M. (comp.). *La sfida della flessibilità*. Milà: Franco Angeli.
- GAROFOLI (1991). *Modelli locali di sviluppo*. Milà: Franco Angeli.
- HYMAN, R. (1993). «Especialización flexible: ¿milagro o mito?». A HYMAN, R. i STREECK, W. (comp.). *Nuevas tecnologías y relaciones laborales*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- JÓDAR, P.; MADARIAGA, R.; MARTORI, J.C.; MENDOZA, R. (1994). *La confección en Santa Coloma de Gramenet*. Santa Coloma de Gramenet: Grameimpuls.

- KÖHLER, C. (1993-4). «¿Existe un modelo de producción español? Sistemas de trabajo y estructura social en comparación internacional». *Sociología del Trabajo*, núm. 20, Madrid.
- MARTÍN ARTILES, A. (1995). *Flexibilidad y relaciones laborales. Estrategias empresariales y acción sindical*. Madrid: Consejo Económico y Social.
- PIORE, M.; SABEL, C. (1990). *La segunda ruptura industrial*. Madrid: Alianza Editorial.
- WOOD, S. (1993). «¿Entre fordismo y flexibilidad? La industria automovilística norteamericana». A HYMAN, R.; STREECK, W. (comp.). *Nuevas tecnologías y relaciones laborales*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.